

Traditie en vernieuwing in de boekensector

Achtergrondnotitie voor het KNAW-Boekmandebat op 15 februari 2016

Datum en tijd: maandag 15 februari 2016, van 16.00-18.30 uur

Plaats: Trippenhuis, Kloveniersburgwal 29, Amsterdam

1

In alle facetten van de letterensector zijn er in het afgelopen decennium verschuivingen zichtbaar. De manier waarop boeken – van literair tot algemeen – worden aangeboden, gekocht en gelezen verandert. Omdat verdienmodellen onder druk zijn komen te staan, wordt de sector gedwongen te innoveren. Content wordt geschikt gemaakt voor toepassing op verschillende platforms, van tablet tot smart phone, en voor interactie met het publiek. Wat betekent dat voor de toekomst van het boek, papier en digitaal, voor de lezer en het onderwijs? Wat is er nodig in de keten van auteurs/vertalers tot en met lezers om het boek een glansrijke toekomst te bieden? Wat wordt de nieuwe positie van het boek?

Uitgeverijen worden geconfronteerd met een structurele verandering van de markt. Als gevolg van de digitalisering en internet veranderen de behoeftes van de lezer. Uitgevers ondervinden concurrentie van (gratis) alternatieven en andere aanbieders op internet, zoals weblogs en wiki's. De uitgevers herzien daarom hun traditionele verdienmodellen en uitgeefstrategieën en gaan op zoek naar alternatieve inkomstenbronnen en manieren om de kosten te verlagen, zoals de focus op bestsellers, bekende namen of piepjonge auteurs. Zij bezinnen zich ook op nieuwe koersen, zoals app-based novels die als een 'feuilleton' met wekelijkse afleveringen verschijnen of enhanced books met bonusmateriaal dat in de tekst kan worden aangeklikt. Veranderen dit soort ontwikkelingen de rol van de uitgever, en zo ja, hoe? Worden zij literair agenten? Of is de rol van literair agenten aan het veranderen? Jonge auteurs kunnen zich door deelname aan de jaarlijkse wedstrijd Manuscripting, (organisatie Nieuwe Letteren de SSBA Salon), presenteren aan literaire agenten, uitgevers en publiek. Hoofdprijs: een gesprek van een uur met literair agent Paul Sebes.

In Nederland zijn er anno 2016 naar schatting zo'n 3.500 uitgeverijen actief, waarvan ruim de helft boeken uitgeeft. De papieren boekproductie is omvangrijk: naast het Nederlandstalige aanbod is er een groeiend aantal anderstalige titels beschikbaar wat tot meer keuze voor de lezer leidt. Maar hoe groot is daarbinnen het percentage letterkunde, al dan niet vertaald, of ruimer genomen: gericht op onderwerpen uit de brede culturele sector? De branche kent enkele hele grote uitgevers, zoals de Persgroep en TGM (kranten, websites, huis-aan-huisbladen) en Sanoma (tijdschriften). De middelgrote en kleinere uitgeverijen richten zich doorgaans op niches, zoals literatuur of thrillers en detectives. En

net als in de rest van de creatieve industrie kent de branche heel veel kleinschalige, maar ook flexibele bedrijven.

Daarnaast zijn er in de afgelopen decennia ook andere publicatievormen bijgekomen, bijvoorbeeld blogs en e-books. Binnen de e-books vormt self publishing een heel eigen segment. Commerciële bedrijven sprongen in het gat, zoals Lulu en Amazon Kindle Direct Publishing, maar ook gerenommeerde uitgevers als Barnes and Noble creëerden voor de do it yourself uitgevers een eigen platform: Nook Press waar ook gratis e-boekfragmenten uit de catalogus te vinden zijn. Grafisch ontwerpster en winnares van de Johannes Vermeer Prijs 2014 Irma Boom vindt echter dat boeken er niet als een pdf mogen uitzien. Zij gelooft dat er momenteel een renaissance van het boek gaande is. In Nederland gingen Singel Uitgevers, Bol.com en Mijnbestseller.nl een samenwerkingsverband aan en kwamen met Brave New Books waar boeken in kleine oplages gedrukt worden of via Printing on Demand besteld kunnen worden. Zijn er nog andere nieuwe en kansrijke vormen van (literair) uitgeven? Hoe kan innovatie in het (literaire) uitgeversbedrijf verder worden gestimuleerd?

Voor het eerst sinds 2008 worden er weer meer papieren boeken gekocht wat zorgt voor een stijging van de inkomsten van de **boekverkopers** (3,5 procent in 2015 ten opzichte van 2014). Het marktaandeel van digitaal verkochte boeken stijgt ook. Tegelijkertijd is er een daling in het aantal boekhandels, alhoewel Nederland in vergelijking met de Verenigde Staten nog steeds een hoge boekhandelsdichtheid heeft. Ook hier is kleinschaligheid troef: meer dan de helft van de leden van de Koninklijke Boekverkopersbond heeft een omzet die lager is dan 150.000 euro per jaar. De boekhandels etaleren echter een gedifferentieerd aanbod. Geslaagde crowdfundingacties na de sluiting van Polare waardoor een deel van de betrokken vestigingen heropend kon worden, suggereren dat het aantal kopers van boeken weliswaar afneemt, maar dat het totale lezerspubliek onverminderd betrokken blijft bij de sector.

Er is een ander boekondernemerschap nodig, zei Michael van Everdingen, directeur van de Koninklijke Boekverkopersbond (Kbb), enkele jaren terug. Nu, langzamerhand, in het kielzog van openbare bibliotheken, beginnen boekhandels zich te oriënteren op een nieuwe rol. Zij experimenteren met allerlei activiteiten om loyale kopers aan zich te binden door aanvullende activiteiten te organiseren: van lezing tot koffiecorner en reisbureau. De boekwinkel zou zich ook kunnen specialiseren, is een andere suggestie, bijvoorbeeld in literaire bibliofiele uitgaven, zoals Minotaurus, in Amsterdam.

Boekhandelaren experimenteren ook met distributie, vanouds in handen van CB, voorheen het Centraal Boekhuis. Zo heeft een aantal boekhandelaren, waaronder Paagman in Den Haag, in samenwerking met De Bezige Bij een distributiesysteem opgezet, waarbij de winkels een hogere inkoopkorting krijgen dan wanneer zij hun boeken via CB zouden inkopen. In ruil daarvoor krijgen de boeken van de De Bezige Bij een prominente plaats in de winkel. Een win-winsituatie, vinden zowel de uitgeverij als de deelnemende boekhandels.

Daarnaast neemt online retail een grote vlucht. Uitgevers en boekhandels hebben zelf een online webwinkel, al ontbreekt bij hen doorgaans de mogelijkheid te zoeken op verschillende edities en tweedehands uitgaven, naast de nieuwe. Mede om die reden fungeren fysieke boekhandels vaak als etalage, terwijl de mensen thuis via internet op Amazon of Bol.com hun boeken kopen. Ook veilingssites als ebay en marktplaats verkopen nieuwe en gebruikte boeken.

En **de lezer**? Hoe kan die aan het (literaire) lezen worden gekregen en gehouden? In *Boekman* 106 De nieuwe kunstcritiek (maart 2016) beklagt essayist Arnold Heumakers zich over het gegeven dat jongeren op de middelbare school elementaire inzichten als wat is literatuur, niet meer aangereikt krijgen. Terwijl de cultuur steeds visueler wordt, dreigt het vermogen om teksten te kunnen interpreteren verloren te gaan. Op de universiteiten wordt letterkunde verbreed naar andere media, zoals film, beeldende kunst of theater (gecontextualiseerd). Hoe maak je literatuuronderwijs leuk voor jongeren is, opnieuw, een actuele discussie; jongeren op middelbare scholen vinden (Nederlandse) literatuur namelijk *boring*.

Tegelijkertijd verandert de relatie tussen makers en gebruikers die door interactieve participatie zelf ook mede-producent worden. Wat is de impact van digitalisering op die relatie? Het Nederlands Letterenfonds en het Gamefonds (een initiatief van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie en het Mediafonds) gaan een stap verder en maken zelf nieuwe vormen van lezen mogelijk door literaire games te ontwikkelen. Zo kon de Vlaamse schrijver Joost Vandecasteele samen met game studio Happy Volcano aan een game werken waarin de gameplay de loop van het verhaal bepaalt. In de game *Puzzling Poetry* van Studio Louter en dichter Lucas Hirsch herscheppen spelers gedichten. Suzanne Meeuwissen van het Letterenfonds: 'De literatuur begeeft zich buiten het boek, speelt met technologie en richt zich op een nieuw en jonger lezerspubliek. Ook voor gameontwikkelaars is het een verrijking, de literaire scenario's of verhaallijnen voegen een nieuwe, vaak verrassende laag toe aan de game en verdiepen de spelervaring.' Wat betekenen digitalisering en games voor de toegankelijkheid van cultuur, en van letterkunde in het bijzonder? Leiden dit soort innovatieve oplossingen tot een vergroting van het publiek? Is het een oplossing voor verveelde scholieren? En hoe staat het met de zichtbaarheid of vindbaarheid van dergelijke initiatieven? Boeken zijn immers tastbare of virtuele dragers van ideeën, symbolen van cultuur en beschaving. Zij zijn medium en katalysator in historische processen en verdienen een breed gebruik.

Aan het begin en einde van de keten staan echter **de schrijvers en vertalers**. Zonder hen heeft de keten geen recht van bestaan. Auteurs van boeken, films, televisie- en radioprogramma's ontvingen in het afgelopen decennium ruim een derde minder aan auteursgelden, zo bleek uit de Cultuurindex (cijfers 2005- 2013). Een van de oorzaken is een daling in het aantal uitleningen in openbare bibliotheken. Een andere heeft te maken met de verouderde systematiek in het **leenrecht**. Het uitlenen van e-content door openbare

bibliotheken vindt nu plaats op basis van contractuele afspraken tussen betrokken partijen zoals auteurs, uitgevers en bibliotheken. Het komt echter in lang niet alle gevallen tot een overeenkomst, waardoor vele actuele werken niet via de openbare bibliotheken voor het publiek toegankelijk worden. Dit beeld van een zorgwekkende arbeidsmarktsituatie is recentelijk bevestigd door de verkenning van de Raad voor Cultuur en de Sociaal-Economische Raad die de noodklok luiden over de **inkomenspositie** van kunstenaars in zijn algemeenheid. Van de schrijvers, inclusief vertalers, is 63 procent zelfstandige. Voor met name de vertalers en scenarioschrijvers is dat een noodgedwongen keuze omdat zij hun beroep niet langer kunnen uitoefenen in loondienst. De 2 miljoen euro die op rijksniveau zijn vrijgemaakt in 2016 voor verbetering van de positie van alle kunstenaars in alle sectoren, zijn heel belangrijk als gebaar, maar verlichten weinig pijn. De **Wet auteurscontractenrecht** (WACR) die op 15 juli 2015 in werking is getreden, is voor schrijvers een belangrijke stap in de goede richting. De wet beoogt de zwakke onderhandelingspositie die schrijvers hadden ten opzichte van opdrachtgevers en exploitanten bij de afsluiting van hun overeenkomsten, te verbeteren. Ruim de helft van de inkomsten van letterkundigen bestaat immers uit royalty's en honoraria. Beroepsverenigingen kunnen nu collectieve afspraken maken over royaltypercentages en over vertaaltarieven, op basis van vergoedingstarieven die de cultuurminister kan vaststellen. Daarnaast is ook het auteursrechtregime bij films gewijzigd. De WACR roept een nieuwe regel in het leven, namelijk dat de scenarioschrijvers (en andere uitvoerend kunstenaars) recht hebben op een proportioneel deel van de exploitatieopbrengsten van de film. Alle bepalingen uit de WACR zijn dwingend recht. Als gevolg van deze wet zullen de Auteurswet en de Wet Naburige Rechten worden aangepast.

Een probleem dat niet alleen aan de inkomenspositie van schrijvers en vertalers raakt, is het gegeven dat het aantal **talen dat aan de universiteiten wordt aangeboden** geringer wordt in aantal. Zelfs talen als Frans en Duits, elk met een potentieel groot afzetgebied voor vertaalde Nederlandse letterkunde, kunnen hier nauwelijks meer worden bestudeerd. Wat zijn de consequenties van deze ontwikkelingen voor het vertrouwd maken met het literaire erfgoed uit die landen, en voor de actuele ontwikkelingen op literair vlak? Hoe kan verschraving van de markt van vertaalde literatuur het hoofd worden geboden? Welke innovatieve en kansrijke ideeën zijn er al ontwikkeld, in binnen- of buitenland, om auteurs en vertalers een glansrijke toekomst te bieden? En daarmee de hele keten?

Ineke van Hamersveld, hoofdredacteur *Boekman*

Met dank aan Kimberly van Aart, Maarten Asscher, Gerlien van Dalen, Marielle Hendriks, Jack van der Leden en André Nuchelmans